

Zrínyi-Újvár építése és ostroma az írott források és a korabeli térképvázlatok tükrében

A Zrínyi-Újvár építéséről fennmaradt források

A vár építéséről az első híradások 1661 júniusából maradtak fenn.¹ Elbeszélő források szerint Zrínyi még májusban megszemlélte és birtokba vette a Mura és a Kanizsa-patak összefolyása közelében fekvő, a török hódoltsághoz tartozó magaslatot, ahol egykor a Kecskiek, Zrínyi dédapja egyik belső emberének megerősített kastélya állt, majd arra való hivatkozással, hogy az „szinte saját birtokán” található, várépítésbe kezdett. Vitnyédy István, Zrínyi egyik „főember szolgája” 1661. július 5-én tudósította a felvidéki protestáns nemesség egyik hangadóját, a Thököly család befolyásos hívét, Keczer Menyhértet a vár építéséről: „Az én uram Légrád és Kotori között a Murán innét az török parton egy derék várat kezdett építtetni, kit azelőtt Kecsevárnak híttak, és ő nagysága maga nevéből Új Zrínyivárnak nevezte, ott vagyon maga is személye szerint táborban, szerencsésen csatáznak vitézi [...]”. Vitnyédy szerint ekkor már 3 bástya kész volt, s csak néhány hét kellett az építés befejezéséhez.²

A korabeli források és a későbbi történeti munkák számos formában őrizték meg az új vár nevét: a hivatalos jelentésekben 'Zerinische Schantz'-nak, 'Zerinische Castell'-nak, 'Neuen Zrinischen Vestung'-nak, 'Neuen Serinischen fortezza'-nak vagy 'Neuen Zrinischen Forte'-nak írták, de előfordul így is: 'Zrinische Palanka', 'Posto Neue Serin', 'Serinwahr', 'Neuen Vestung Zrin var'. Montecuccoli 'forte Zrini'-ként nevezi, saját kezével rajzolt 1664. évi ostromvázlatán 'Schantz Neü Serin'-nek jelzi, a törökök Evlia Cselebi tudósítása szerint Jeni Kálának hívták, maga Zrínyi pedig egy 1662. május 20-án a helyszínről írt magyar nyelvű levelében a Zrínyi-Újvár elnevezést használta, ezért ez utóbbit fogadjuk el.³

¹ Walter Leslie varasdi főkapitány jelentései. ÖStA KA IHKR Vindica Prot. Bd. 68. 1661. júl. fol. 91–95.; aug. fol. 100–107.

² Vitnyédy István levele Keczer Menyhértnak, Sopron, 1661. július 5. *Fabó* XV. 1871. 157.

³ *Luraghi* II. 1988. 430.; *Evlia* 1985. 571.; ZMÖM 1958. 313. Zrínyi monográfiája, Klaniczay Tibor alapján (*Klaniczay* 1964. 703.) a Zrínyi-Újvár elnevezést használjuk, noha Zrínyi is többféleképpen írta: 1663. augusztus 13-án kelt saját kezű olasz levelében a „nova fortezza Zrin” alak szerepel a dátumban, míg 1662. április 6-i végrendeletének latin nyelvű másolatában az „arcem et praesidium nostrum Novum Zrin” forma olvasható. ZMÖM 1958. 563., 610.

1. kép

Zrínyi Miklós portréja, a háttérben Zrínyi-Újvár és Zrínyi muraközi tábora (a felirat szerint) 1662-ben, ismeretlen német mester rézmetszete

Forrás: OSZK App. H. 3030

Az építkezést Zrínyi javarészt saját jövedelméből finanszírozta, muraközi birtokainak, valamint a környező birtokosok, megyék és városok jobbágyságának ingyenmunkájával és nap-számosaival.⁴ A munkálatokhoz azonban pénzt és különböző felszereléseket kért (és elszórt adatok szerint kapott) a szomszédos Stájerországtól és a Velencei Köztársaságtól is.⁵

A vár Zrínyi szándéka szerint nem pusztán a Muraköz és az ott fekvő Zrínyi-birtokok, hanem Stájerország védelmét is szolgálta, egyúttal kezdettől a támadó háború kiindulópontjának készült, ahogyan a már említett Vitnyédy István is írta egy 1661 augusztusában kelt levelében: „Az bizonyos, ha megtarthatja Önagysága, Kanisa Sub continua obsidione [állandó ostrom alatt] lészen.”⁶

⁴ Lásd például Zrínyi egyheti jobbágmunkát kérő levelét Varasd város bíráihoz és szenátoraihoz, Zrínyi-Újvár, 1661. július 25., valamint Gersei Pethő Jánoshoz, Zrínyi-Újvár, 1661. augusztus 8. ZMVL 1997. 120., 121.

⁵ Zrínyi Miklós 1662. március 26-án Csáktornyról levélben fordult a stájer rendekhez, valamint a grazi Haditanácshoz segítségért. ZMVL 1997. 122–126. Radoslav Lopašić például közölt egy 1671. januári jelentést, amelyben a Zrínyi Miklós által a Stájer tartománytól kért és kapott támogatást (fegyver, ágyú, golyó, muníció és építési anyagok) sorolják fel. Lopašić 1883. 136–139. A stájer rendek által Zrínyinek nyújtott támogatásról lásd még Czigány István tanulmányát kötetünkben.

⁶ Vitnyédy István Lenturics Istvánnak, Sopron, 1661. augusztus 28. Fabó XV. 1871. 173.

A vár építése közvetlen összefüggésben állt az Erdélyben lezajlott eseményekkel, a II. Rákóczi György és Kemény János fejedelmek vezette törökellenes fegyveres küzdelmekkel. Zrínyi azt követően fogott hozzá építéséhez, hogy az erdélyi országgyűlés (1661. április 23-án, Besztercén) Kemény János fejedelem javaslatára kimondta a Portától való elszakadást, és Bécsben tárgyalások kezdődtek Erdély megsegítéséről, amire válaszul Kösze Ali pasa szerdár vezetésével nagy török had indult Kemény János ellen. Zrínyi-Újvár építésével Zrínyi a hódoltsági erőket kívánta lekötni, éppúgy, mint Raimondo Montecuccoli császári hadvezér, aki ezzel egyidejűleg Buda vagy Esztergom elleni diverzióval tervezte ezt a célt elérni.⁷

Zrínyinek a várépítéssel sikerült is elvonnia a hódoltsági török erőket Erdély alól, hiszen Köprülü Ahmed nagyvezér már 1661 júliusában utasította Musztafa pasát és Hasszán pasát, a kanizsai végek két jó ismerőjét, hogy akadályozzák meg az építkezést. E célból egyes híradások szerint több mint tízezer fős török sereget vontak össze Pécs környékén.⁸ A vár tűrhetetlen provokációt jelentett a törökök számára. Ezt kétségtelenül bizonyítja az építés első pillanatától ellene intézett több török támadás, és az a tény, hogy a Habsburg-portai tárgyalásokon a megegyezés egyik feltételének Zrínyi-Újvár lerombolását szabták. 1663 áprilisában Köprülü Ahmed ismét ultimátumban követelte Zrínyi-Újvár feladását, s mivel ezt nem sikerült elérnie, a vár *casus belliként* szolgált a meginduló 1663–64. évi nagy török háborúban.⁹ Ennek hadieseményei során 1663. augusztusban a boszniai és kanizsai pasa körülbelül 8000 emberrel megtámadta a várat, amelyet Zrínyi távollétében öccse, Zrínyi Péter sikerrel megvédett.¹⁰ 1663. november 27-én a török ismét jelentős erőkkel és hídászcsoportokkal is megerősítve meglepetésszerű átkelést kísérelt meg a Murán Kotorinál, amelyet a helyszínrre érkező Zrínyi egész napon át tartó éles küzdelemben akadályozott meg.¹¹ 1664. január 21-én azután itt gyülekeztek, és innen, Zrínyi-Újvár alól indultak meg a Rajnai Szövetség Julius Hohenlohe vezette segélycsapatai és Zrínyi hadai a török elleni támadó háború nyitányának szánt téli hadjáratra.¹²

⁷ Lásd Montecuccoli tervezetét a császárnak: Umilissimo parere intorno alla conservazione dell'Ungheria, e della Transilvania (1662. február 25.) ÖStA KA Nachlasse Mémoires B/492/c/8/18. Kritikai kiadása: *Testa* 2000. 128–133. Az iratot már Veltzé is kiadta: *Ausgewählte Schriften* IV. 1900. 95–108. Eszerint Erdélyt nem lehet közvetlenül azzal megsegíteni, hogy a királyi hadsereg oda bevonulna. A nagy távolság miatt ugyanis a hadsereg fele már megérkezése előtt elpusztulna. Ezért Erdély megsegítésének egyetlen lehetséges módja a diverzió. Lásd még B. Szabó 2011.

⁸ ÖStA KA IHKR Vindica Prot. Bd. 68. 1661. aug. fol. 107r-v.; ÖStA KA HKR Prot. Bd. 324. 1661. aug. 10. fol. 197r.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 323. 1661. aug. fol. 375r. Lásd még Zrínyi Miklós levelét ismeretlennek, Martianezen, 1661. június 28. ZMVL 1997. 116. Egy kortárs úgy értesült, hogy „a török resolútiója [elhatározása] reá e volna, ha szinten Erdélyt költetik egy ideig félben hadni, de úgy altallyaban [...] el rontsa [...]”. (Georg Fenth községi jegyző levele Mankóbüki Horváth Ferencnek, 1661. október 17. Idézi: Kovács 1998. 913.) A hírhedt és a hódoltságban rettegett Szejdi Ahmed kanizsai pasát pedig 1661 júniusában a szultán egyes hírek szerint azért végeztette ki, mert nem tudta megakadályozni Zrínyi-Újvár felépítését. *Fabó* XV. 1871. 160., 163. Vö. *Sudár* 2011. 888–909.

⁹ *Perjés* 1999. 150–159.; *R. Várkonyi* 2010. 292–293.

¹⁰ Vitnyédy István Rottalnak, Sopron, 1663. augusztus 19. *Fabó* XVI. 1871. 108–109.; *Historischer Loorbeer-Krantz der Christlichen Rittersleute*. Nürnberg, 1664. (App. H. 909.) 142–143.; *Zimmermann, Martin*: Denckwürdige Historia. Augsburg, 1665. (App. H. 942.) 12.; *Gradelehn, Johann*: Hungarische, Siebenbürgische Moldau-Wallach ... Chronica. Frankfurt a. Mayn, 1665. (App. H. 943.) 678–679.

¹¹ Zrínyi Miklós I. Lipótnak, Légrád, 1663. november 28. ZMÖM 1958. 327–329.

¹² *Perjés* 1989. 37–41., 59–60.; *Perjés* 2002. 373–382.

1661-ben még Raimondo Montecuccoli, Zrínyi későbbi ellenlábasa is elismerte a vár Kanizsát blokádirozó szerepét, sőt 1662-ben maga is számolt egy déli, Kanizsa elleni támadás tervével.¹⁴ Zrínyi-Újvár megítélését az udvarban az úgynevezett „spanyol” (béke) párt és az „olasz” (török háborús) párt hullámmzó kimenetelű küzdelme befolyásolta.¹⁵ 1661 nyarán Bécsben átmenetileg a török háború hívei kerekedtek felül – 1661. július közepén Montecuccolit is Erdélybe vezényelték Kemény János megsegítésére¹⁶ –, ezért Zrínyinek elnézték, hogy formailag engedély nélkül vár építésébe kezdjen török területen, sőt mellé-küldték segítségül Guislain Segers d’Ideghem von Wassenhovent, az Udvari Haditanács tapasztalt, holland származású hadmérnökét,¹⁷ és még másfélszáz muskétást is adtak a várba Zrínyi parancsnoksága alá.¹⁸

Azaz a vár építése nem egy magányos főúr egyéni akciója volt, mint azt Montecuccoli későbbi műveire – mindenekelőtt az 1670-ben a Zrínyi–Frangepán-féle rendi szervezkedés felszámolásakor I. Lipót császár számára készített visszaemlékezéseire (*Della guerra col Turco in Ungheria*), valamint a Montecuccoli véleményét visszhangzó Gualdo Priorato-féle reprezentatív I. Lipót-életrajzra (*Historia di Leopoldo Cesare*) – alapozva a későbbi történetírás tartotta. Ehelyett (legalábbis 1661-ben) az udvar, Velence és a stájer rendek által támogatott, a nemzetközi törökellenes küzdelmekkel, mindenekelőtt a mediterrán térségben már több mint egy évtizede zajló velencei–török háborúval összefüggő, abba illeszkedő vállalkozás.¹⁹ Mindezt jól jelezte az iránta megnyilvánult nagy nemzetközi figyelem, az 1663–64-es események kapcsán vele foglalkozó több tucat röplap és reláció, valamint a róla fennmaradt mintegy 60 képi ábrázolás.²⁰

¹⁴ Marczali 1880. 754. Montecuccoli a Kanizsa és/vagy Esztergom elleni lehetséges támadással számolt 1662. március 9-én megfogalmazott *Combinazione della guerra contr’al Turco in Transilvania, ed Ungheria* című tervében. ÖStA KA Nachlasse Mémoires B/492/c/8/20. Kart. 3. fol. 3r.; Testa 2000. 137.

¹⁵ R. Várkonyi 1985. II. 1089.; Bérenger 2004. 156–161.

¹⁶ Erről legújabbán lásd B. Szabó 2011. 930–933.

¹⁷ Wassenhoven az uralkodó parancsára már 1654-ben 50 forint havi zsoldot kapott. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 307. 1653–1654. fol. 429r. 1654. márc. 28. *Domokos* 2012. 48. Zrínyi már 1657-ben kérte a stájer rendeket, hogy „a holland hadmérnököt, akit egyébiránt a tartomány szükségére fogadtak fel, mielőbb rendeljék” a csáktornyai vár erősítési munkálataihoz. Zrínyi Miklós levele a stájer rendekhez, 1657. március. ZMVL 1997. 96.

¹⁸ 150 Wallis ezredbeli muskétás Zrínyi-Újvárra rendeléséről: ÖStA KA IHKR Vindica Prot. Bd. 68. 1661 szept. fol. 148.; ÖStA KA HKR Reg. Prot. Bd. 324. 1661. november 7. fol. 289v.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 323. 1661. november 7. fol. 479a.; Vitnyédy István Keczer Menyhértnek, Sopron, 1661. november 23. *Fabó* XV. 1871. 175.

¹⁹ R. Várkonyi 2010. 292–293. Erről lásd még Czigány István kötetünkben közölt tanulmányát.

²⁰ Előbbiekéről lásd: G. Etényi 2003., utóbbiakat lásd: Cennerné 1997. 172–177.; Szalai–Szántai 2006. II. 158–161. (59 képi ábrázolást gyűjt össze Zrínyi-Újvárról.) A metszetes ábrázolások, veduták egy része azonban Serinwar néven valójában Zrínyi Muraközben álló erősségét, a jól kiépített Csáktornyt ábrázolja. Ez korábban megtévesztette még a kutatókat is: a 2001-ben Horvátországban Zrínyi-Újvárról kiadott reprezentatív kötet címlapjára is így került J. W. Valvasor „Serinwar” feliratú fiktív látképe, amely valójában Csáktornyt mutatja. *Petrić–Feletar–Feletar* 2001. címlap és 34–35.

3. kép

Csáktornya (Serinwar) és a Mura túlsó partján Zrínyi-Újvár (Neu Serin war), színezett rézmetszet 1663-ból

Forrás: MNM TKCs 58.2478

4. kép

Zrínyi-Újvár és Kolozsvár ostroma Zrínyi mellképével közös lapon, korabeli német rézmetszeten

Forrás: MNM TKCs T 4655

Az eredetileg körülbelül 300 fős őrség befogadására alkalmas,²¹ mai ismereteink szerint földből és fából készült, szabálytalan alakú palánkvárat később tovább építették, 1664-re elővéddel és szárazárokka is ellátták. 1662-ben, amikor még javában folytak az erősítéssel összefüggő munkálatok,²² a Porta tiltakozása miatt az Udvari Haditanács Jakob von Holst hadmérnök ezredet küldte Zrínyi-Újvárra, hogy szemlélje meg a helyet a török elleni védelem szempontjából. Holst nagy hadsereggel szemben védhetetlennek találta, és azt jelentette, hogy „elhelyezkedése miatt javítani sem lehet”.²³ Az időközben megerősödött békepárt nyomására és a többszöri török sürgetésnek engedve²⁴ ezt követően rendelte el az uralkodó a vár lerombolását, amit azonban Zrínyi nem fogadott el, és nem hajtott végre. Épp ellenkezőleg, továbbra is szilárd meggyőződéssel állította, hogy Zrínyi-Újvár „az egész kereszténység számára hasznos” mű, s folytatta az építkezést. A keleti oldalra 1662 elején – egy XVI. század végi tervet megvalósítva – széles halastavat ásott, amelyet a Mura vizének a Visszafolyó-patakba vezetésével, majd annak elzárásával töltöttek fel.²⁵ Nem tudjuk pontosan, mikor, de feltehetően Dubois D’Avancourt francia hadmérnök érkezésével összefüggésben 1664 folyamán a vár nyugati oldalán, a szárazárokban egy háromszög alakú elővédművet, a Mura túlsó, jobb partján pedig egy körülbelül 50 fő befogadására alkalmas hídfőt, redutot is kialakítottak, amelyet híd kötött össze az innenső parttal.²⁶

²¹ Zrínyi 1664. július 17-én Bécsben I. Lipót császárhoz intézett emlékirata szerint korábban a várat 120 német és 150 magyar katona védte (ZMVL 1997. 221.), Priorato is 300 főről ír (Priorato 1670. II. 407.), míg egy 1661 júliusában kelt bécsi jelentés 500 fős őrségről számolt be. *Marczali* 1880. 754.

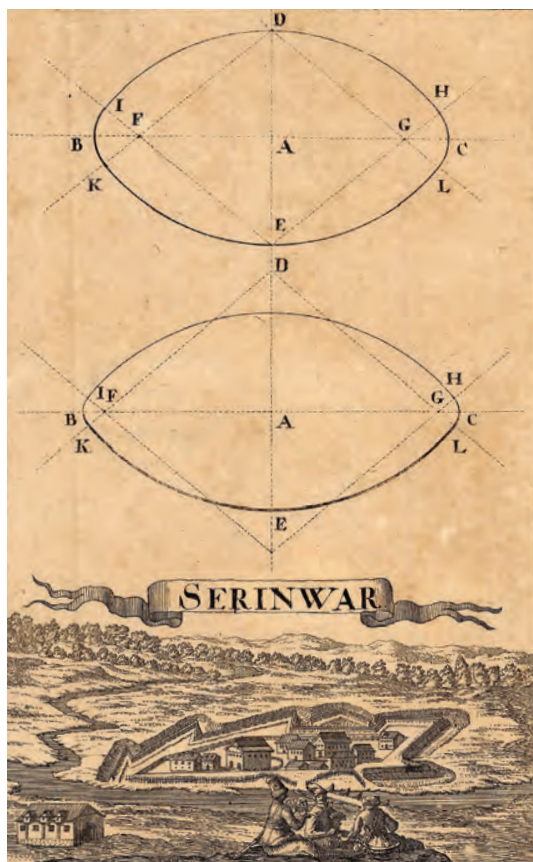
²² Zrínyi 1662. április 6-án kelt végrendeletében is szól Zrínyi-Újvár további erősítésének tervéről. ZMÖM 1958. II. 391., 611.

²³ Holst megbízatása: ÖStA KA HKR Reg. Prot. Bd. 326. 1662. április 12. fol. 78v.; beszámolóját („Holst Relation Zrinische Vestungen und Stätt”) júliusban küldte meg az Udvari Haditanácsnak: ÖStA KA HKR Exp. Prot. Bd. 325. fol. 286r. Lásd még: *Priorato* 1672. II. 106.

²⁴ Az 1662 májusában–júniusában folytatott békétárgyalások során a nagyvezér Reniger portai követnek a vár lerombolását nevezte meg a Habsburg–török béke fenntartása egyik feltételeként. A békefeltételekről Bécsben, Portia herceg vezetésével több konferenciát is tartottak május–június folyamán. ÖStA KA HKR Exp. Prot. Bd. 325. 1662. július fol. 287r-v.

²⁵ 1662 áprilisában készült el a Mura vizét a Kanizsába vezető (és azt így felduzzasztó) árok. Vitnyédy István Rabby Istvánnak, Locsmánd, 1662. április 8. *Fabó* XVI. 1871. 195. Ezt jelöli a Holst- és az Esterházy-féle vázlat is: „ff. Gräben, so der graff von Zrin machen lassen den wald vor die guarnison zu versichern vnd zu gebrauchen”. *Hrenkó* 1979. 127. A Kanizsa-patak Mura vizével való duzzasztására Kakonyánál már 1577-ben javaslatot tett a kanizsai védelmi övezet felülvizsgáló, haditanácsosokból és végvidéki kapitányokból álló „Muster Comission” (köztük volt Zrínyi Miklós nagyapja, Zrínyi IV. György is!), mert megítélésük szerint itt az alacsony vízállás miatt a török lovasok és gyalogosok könnyűszerrel átkelhettek. *Kelenik* 2005a. 353.; *Hausner–Négyesi–Papp* 2005. 836.

²⁶ A redut befogadóképességéről: *Priorato* 1670. II. 407. Forstall Márk, Zrínyi udvari papja egyik levele szerint D’Avancourt „kitűnő védműveket és aknákat csinált a várnak”: OSZK Kézirattár Fol. Gall. 75. II. fol. 184a–187a. Kiadta *Bíró* 1989. 197. Hogy a vár védműveinek fenti bővülése neki volt köszönhető, azt közvetve megerősíti egy Damian von Niedeggen nevű hadmérnök 1663 novemberében Montecuccolihoz írt levele is, aki akkor még a vár hiányosságai közé sorolta, hogy a védművek a Mura felé teljesen nyitottak, és javasolta, hogy a vár alatt, a Mura szigetén védőállásokat kellene építeni a török támadások ellen. A túlparti redut és a folyóig lenyúló palánk tehát 1663 novemberében még nem létezett. Azokat valószínűleg D’Avancourt érkezése után, az ő irányításával készítették. (Niedeggen egyébként a hiányosságok ellenére is úgy vélte, hogy Zrínyi-Újvár a környező erdők és mocsarak folytán erősebb, mint Érsekújvár! ÖStA KA AFA 1663/11/6. fol. 441v. *Domokos* 2012. 45.) D’Avancourt Zrínyi-Újvár ostroma alatti tevékenységéről: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 328. fol. 307r., 336r-v., 340v.

5. kép

Justus van der Nyport metszete Zrínyi-Újvárról

Forrás: Birckenstein 1686. (OSZK App. H. 1217)

A vár építéséről és földrajzi környezetéről meglehetősen kevés információt tartalmaznak Zrínyi Miklós fennmaradt levelei. Zrínyi 1661. július 5-én tájékoztatta az Udvari Haditanács tagjait építésének katonai indokairól. A vár helyzetének alkalmasságát sajnos csak szóban (és feltehetően rajzban), az építésben közreműködő Wassenhoven hadmérnök útján terjesztette föl, de ez a rajz nem maradt fenn.²⁷ Az Udvari Haditanácsnak szóló levelén kívül Zrínyi még három levelében, valamint 1662 áprilisában írott végrendeletében ejt szót a várról. Levelei közül különösen az 1664. június 27-én a muraközi táborból az uralkodóhoz írott, Montecuccoli hadvezetését vádoló írás és a vár elestét követően, 1664. július 17-én már Bécsben készített, elkeseredett hangú emlékirat használható forrásként Zrínyi-Újvár ostromához.²⁸

²⁷ Zrínyi Miklós az Udvari Haditanácsnak, Légrád, 1661. július 5. ZMVL 1997. 117–118.

²⁸ Zrínyi Miklós az Udvari Haditanácsnak, Légrád, 1661. július 5. ZMVL 1997. 159–162., 213–222.

Az elbeszélő források közül csak azokat érdemes számba venni, amelyek szerzői részt vettek az ostromban, azaz akik személyesen jártak a helyszínen. Tulajdonképpen szerencsésnek mondható helyzetben vagyunk, mivel három olyan szerzőt is ismerünk (kettőt a keresztények, egyet az ostromló törökök táborából), aki hosszabb, értékelhető leírást hagyott hátra a várról, illetve az ott lezajlott eseményekről. Ráadásul ezek között található a védekezést irányító császári fővezér, Raimondo Montecuccoli vázlata és beszámolója is: „Ezt az erődítményt azért építették, hogy hídfőként szolgáljon egy híd számára, amely a Murán történő átkelést biztosította Kanizsa felé, hogy fedezze a csapatok visszavonulását, amelyek békeidőben rabolni mentek ki, és ha a török netán üldözné őket, itt védelmet találjanak zsákmányukkal együtt, és hogy kényelmesen átkelhessenek a hídon. A hely azért volt jelentéktelen, mivel sem árka, sem fedett útja, sem formája, sem szárnyai nem voltak, a védvonalak nagyon rövidek voltak, az építési szintvonal alacsony és lejtős, a földtöltés magas és nagyon keskeny volt, és egy magaslat mégis uralta, amelyen a török felállította üteget. [Továbbá az erődön] belül nem volt föld és hely, mindkét oldalán nyitva állt, mivel a falakat nem vezették el a vízig, hanem ezek és a víz között nyílást hagytak. Ezért az első pillanattól az utolsóig egyformán fennállt a veszélye annak, hogy kézitusában elfoglalják.”²⁹

Montecuccoli leírását – mint arra a magyar kutatás már évtizedekkel ezelőtt felhívta a figyelmet – csak alapos forráskritikával szabad kezelni. Mindezt ugyanis 1670-ben, a Wesselényi-féle rendi szervezkedés felszámolásakor I. Lipót császár számára készített visszaemlékezéseiben írta, egy olyan műben, amelynek fő célja a vaskvári béke igazolása, a felelősségnek a magyarokra való áthárítása volt.³⁰

A másik leírást Zrínyi-Újvárról Zrínyi odaadó híve, az ifjú Esterházy Pál hagyta az utókorra, nem sokkal a vár elestét követően papírra vetett *Mars Hungaricus* című, latin nyelvű emlékiratában. Esterházy 1664 nyarán 900 katonája élén maga is ott volt a magyar csapatoknak a Mura jobb partján, a Kotor (horvátul Kotoriba) mellett fekvő táborában (Montecuccoli vázlatán név szerint szerepel), s feleségéhez írott levelei tanúsága szerint személyesen is megfordult az ostromlott erősségben. Esterházy június 23-án lépett be először Zrínyi-Újvárra, amelyet alaposan körbejárt, sőt le is rajzoltatott: „mind eljártam” – írta másnap kelt levelében feleségének – „s im delineatioját elküldtem.” Június 30-i levelében ismét a várban jártát említi, július 14-én pedig a török által már fölrobbantott és fölégetett védművek maradványait, valamint a török ágyúállásokat szemlélte meg. Levelei megerősítik, s itt-ott hasznos információkkal ki is egészítik (mint például a vár „alsó kerítésének” említése) a *Mars Hungaricus*-ban leírtakat. Az emlékirat forrásvizsgálata szintén azzal a tanulsággal jár, hogy Esterházy azokról az eseményekről, amelyekben maga is részt vett, többnyire pontosan, saját feljegyzései és egykorú dokumentumok felhasználásával írt.³¹

²⁹ Raimondo Montecuccoli: Della guerra col Turco in Ungheria. In Luraghi 1988. II. 428–431. Montecuccoli 2019. 214. Montecuccoli az 1664-ben Lipót császárhoz írt jelentésében is hasonló lekicsinyléssel beszélt a várról: „Ez tehát egy semmi kis hely volt: nem volt árka, se contrascarpája, se formája, se szárnyai, sem föld belülről. Teljesen nyitott volt a víz felől: teljesen ki volt téve tehát annak, hogy már a támadás első órájában elesik, mint az utolsóban. De a portyázásokhoz is kényelmetlen volt a meredek részek és a szemben levő domb miatt. Ráadásul szűk is, úgy hogy csak kevés ember fér el benne anélkül, hogy nagy kavargás lenne, és hogy ne akadályozzák egymást. Kevésbé éri meg tehát védelmezni.” Raimondo Montecuccoli: Relazione della campagna dell’Armata Cesarea nell’Anno MDCLXIV. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 6r.

³⁰ R. Várkonyi 1975. 90.; Perjés 1961. 180.

³¹ Hausner 1989. 11–14. Pálffy Géza rámutatott Esterházy némely tévedésére, de mindez nem változtat azon, hogy az emlékirat alapjaiban forrásokra támaszkodó, pontos képet ad a történetekről. Pálffy 2016. 33–34.

Az említett keresztény forrásokat jól kiegészíti Evlia Cselebi török világutazó beszámolója Zrínyi-Újvárról és annak ostromáról. Evlia 1664 tavaszán Boszniából sietett Magyarországra, hogy részt vehessen a török hadjáratban, s egy körülbelül 8-10 napos időszakot kivéve végig jelen volt az ostromnál. Ekkorra már beutazta az Oszmán Birodalom szinte egészét (nota bene: 1660-ban még Zrínyinél is látogatást tett Csáktornyan), s utazásainak élményeit *Szejáhatnâme* című munkájában foglalta össze. Ennek 6. kötetében ír Zrínyi-Újvár (törökül *Jeni kálá*) fekvéséről, alakjáról és az ostrom lefolyásáról.³² Cselebi szerint „Zerin oglu építette [...] mikor Szihráb Mohammed pasa volt a kanizsai váli s Kanizsa fölégettetett, Kanizsa elfoglalásának szándékával a Mura folyón innen, kanizsai földön, Kanizsához három órányi közelségben, a békekötés ellenére [...]. Noha Szihráb Mohammed pasa többször sürgette, mondván »Rombold le ezt a várat!« ő azonban nem hajlott erre, hanem a várat még jobban megerősítette s húszezer válogatott katonát helyezett beléje, akik az iszlám tartományt rabolták és pusztították [...]. A Mura folyó partján, erdős és árnyas földnyelven Kanizsához hasonlóan, fából épült vár. Annyi igaz, hogy az átkozott ellenség iszkenderi erődtímmé alakította át.”³³

A Zrínyi-Újvárról fennmaradt korabeli térképi ábrázolások

6. kép

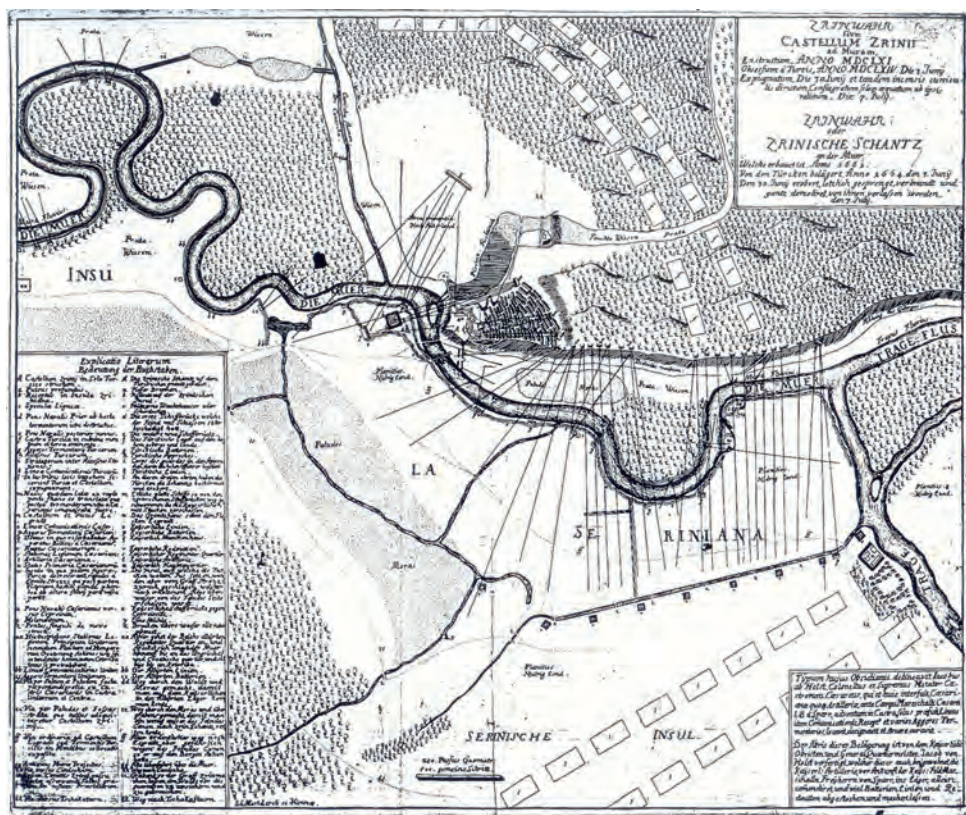
Raimondo Montecuccoli rajza Zrínyi-Újvár ostromáról, 1664

Forrás: Montecuccoli: Relazione. ÖStA KA AFA 1664/13/29. Beilage A

³² Evlia 1985. 571–576., 587–591.

³³ Evlia 1985. 571–572.

Montecuccoli az 1664. évi hadjáratról írt jelentéséhez egy térkép-vázlatot is csatolt Zrínyi-Újvár ostromáról.³⁴ Ez „helyes és megbízható, bár szűkszavú. Csak a fő elemeket jelöli. A vár épületeit sem ábrázolta. A sáncot magaslatra helyezte, de úgy, hogy alaprajzát a dombor oldalnézetű képére rajzolta.”³⁵

7. kép

Jacob von Holst hadmérnök ezredes Johann Martin Lerch által részbe metszett helyszínrajza az ostromról

Forrás: Szalai–Szántai II. 2006. 159.

Érdekes, hogy Gualdo Priorato Montecuccoli felügyeletével készült históriájába mégsem ez került Zrínyi-Újvár ostromának elbeszélése mellé, hanem Cornelis Meyssens bécsi metsző rézkarca, amely csak a legfontosabb elemeket tartalmazza: a Murát, a Kanizsa- és a Visszafolyó-patakot, valamint a folyó bal oldalán található kicsiny, szabálytalan alakú várat, a török megközelítő árkok és tüzérségi röppályák vonalas rajzát.³⁶ Ennek az ábrázolásnak a forrása a Muraközben állomásozó császári sereg egy másik fontos főtisztje, a várat

³⁴ Montecuccoli: Relazione. ÖStA KA AFA 1664/13/29. Beilage A.

³⁵ Hrenkó 1979. 126.

³⁶ Priorato II. 1672. 404–405. lap között. Vö. Cennerné 1997. 175. (D 177), valamint Szalai–Szántai II. 2006. 160.

az Udvari Haditanács megbízásából már 1662-ben szemlélő Jacob von Holst hadmérnök ezredesnek a helyszínrajza.³⁷ Holst Kanizsa 1664. évi ostromakor a tüzérség parancsnoka volt, s Zrínyi-Újvár alatt „Freiherr von Sparr altábornagynak a táborba történt megérkezése előtt” szintén a császári tüzérséget irányította. A résztvevő hiteles vázlatát a Bécsben dolgozó Johann Martin Lerch rézbe metszette, és sokszorosított grafikaként került forgalomba.³⁸

A 47,5 × 38 cm-es grafika jobb felső sarkában olvasható a kilencsoros latin cím és ugyancsak kilencsornyi német változata: *ZRINWAHR sive CASTELLUM ZRINII ad Muram, Exstructum ANNO MDCLXI, Obessum á Turcis, ANNO MDCLXIV. Die 3 Juny, Expugnatum, Die 30. Juny et tandem incensis cuniculis dirutum Conflagratum soloque aequatum ab ipsis relictum Die 7 July. / ZRINWAHR oder ZRINISCHE SHANTZ an der Muer, Welche erbauet ist Anno 1661. Von dem Türcken belägert Anno 1664. den 3 Juny, Den 30 Juny erobert, letztlich gesprengt, verbrandt und gantz demoliret, von ihnen verlassen worden, den 7 July.*

A jobb alsó sarokban kapott helyet a helyszínrajz készítőjének, Jacob von Holstnak és a császári hadseregben viselt tisztségeinek latin és német nyelvű megnevezése: „Typum hujus Obsidionis delineavit Iacobus ab Holst, Colonellus et Supremus Metator Castrorum Caesareus, qui et huic interfuit, Caesarianeae quoque Artilleriae, ante Campi Mareschalli Caesarei L.B. a' Sparr, adventum in Castra solus praefuit, Lineas item Communicationes Receptavit et varios Aggeres Tormentarios locavit, designavit et [...] curavit. / Der Abriss dieser Belägerung ist von dem Kayserlichen Obristen und GeneralQuartiermeister Jacob von Holst verfertigt, welcher dieser auch beygewohnet, die Kayserliche Artillerie, vor Ankunft der Kayserlichen FeldMarschalln Freyherrn von Sparr, ins Lager, allein commandiret, und viel Batterien, Linien und Redoutten abgestochen und machen lassen.” Baloldalt alul, az ugyancsak latin és német nyelven, két hasábon párhuzamosan futó jelmagyarázat mellett áll a metsző neve: „Ioh.Mart:Lerch sc: Viennae”.

A Holst-féle ábrázolás igen részletes, 1:11 000 méretarányú, keleti tájolású, jelmagyarázata A-tól kk-ig tart. A képen egy kanyargó folyó látható, bal partján egy erődítmény alaprajza, körben ostromállások lövonalakkal.

Esterházy Pál *Mars Hungaricus* mellékleteként is fennmaradt egy azonos méretarányú, tollal rajzolt és színezett térképvázlat ezzel a felirattal: „Mértani helyszínrajz és ábrázolás Zrínyi sáncáról, a Mura folyónál levő Zrínyivárról, amely 1661-ben foglaltatott el. A törökök 1664. június 3-án megostromolták, június 30-án ismét elfoglalták, végül felrobbantották, felégették és teljesen lerombolták. Ugyanezen az évben a rá következő július 7-én elhagyták.”³⁹ A vázlat nem más, mint a Holst-féle helyszínvázlat másolata.⁴⁰

Zrínyi-Újvár tényleges erejéről az írott és a képi források alapján ma azt mondhatjuk, hogy nem tartozott a fővárak közé, de méreténél és őrsege létszámánál fogva a jelentő-

³⁷ Holst járatos volt a várépítésben is, 1671-ben például egy sor felső-magyarországi erődítménnyel (Ecsed, Kálló, Tokaj, Kassa) foglalkozott, és részt vett a szatmári vár megerősítésében. Több várrajza is fennmaradt, Kővár és Szamosújvár képe például bekerült Priorato reprezentatív művének illusztrációi közé. *Priorato* I. 1670. 726–727. között, illetve 728–729. között. Működéséhez lásd Domokos 2006. 1059–1071.

³⁸ Domokos–Hausner 2008.

³⁹ „Geometrische Delineation vnd abbildung des Zrinischen Schantz Zrinwahr ahn dem Muhrflusse, welche erobert worden [erbauet wardt] Anno 1661. Von dem Türcken belägert Anno 1664. den 3 Juny. Den 30 Dito erobert. Letzlich gesprengt. Verbrant vndt gantzlich demoliret. Von Ihnen verlassen worden darauß zu folgten 7. July desselbigen 1664. Jahrs.” MNL OL T. 2. XXXII. téka, 1064.

⁴⁰ Domokos–Hausner 2008.

sebb várak egyike lett a horvát báni végvidék (de akár a földrajzilag hozzá közelebb eső Kanizsával szembe vetett végvidék) erősségei között. 1663–64-re stratégiai fekvésénél, és kiépítettségénél fogva is alkalmassá vált arra, hogy felborítsa a kereszténység és az oszmánok közötti helyi erőegyensúlyt.⁴¹

8. kép

Az Esterházy Pál-féle színezett térképlap Zrínyi-Újvár ostromáról

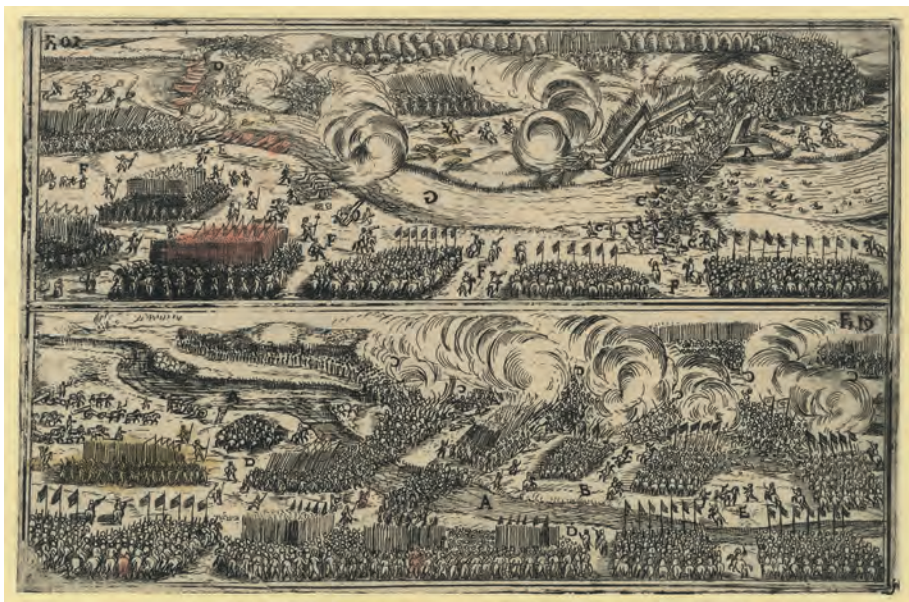
Forrás: MNL OL T. 2. XXXII. téka, 1064

Zrínyi-Újvár 1664. évi ostroma és eleste

A részben éppen Zrínyi-Újvár ürügyén kirobbant 1663–64. évi nagy török háború során Zrínyi és köre haditerveinek megfelelően került sor Kanizsa ostromára 1664 április–májusában. A vár ostromát a keresztény had 1664. június 1-jén, a török felmentő sereg

⁴¹ A Kanizsával szembeni főkapitányságban például 1661-ben 2884 fő szolgált: Egerszegen körülbelül 450 fő, Lentiben körülbelül 200 fő, a Muraközben körülbelül 650 fő, az ugyancsak Zrínyi alá tartozó báni végházakban 500 fő állt uralkodói zsoldban, amelyhez járult a muraközi uradalmakba telepített körülbelül 8-900 főnyi magánkatonasága. Az oszmán katonai-igazgatási központtá kiépített Kanizsa várát ugyanebben az időben 1670 fő védte, a Kanizsai vilájet oszmán zsoldos várkatonaságának összlétszáma pedig 3 ezer néhány száz főt tett ki. Czigány 2004a. 88–90., 102–103.; Lásd még Czigány István írását ebben a kötetben.

közeledtének hírére hagyta abba.⁴² A visszavonuló hadak június 3-án értek a Mura mögé. Kisebb részük Zrínyi-Újvárat szállta meg, nagyobb részük a Mura túlsó partján foglalt állást. Zrínyi ugyan azt javasolta, hogy maradjanak a bal parton, és a vár előtt húzódó magaslatokon rendezkedjenek be időnyerést célzó, aktív védelemre, de javaslatát a többi generális nem fogadta el.⁴³ Így a Légrádi szőlőhegynek a vár előtt húzódó magaslatait átengedték a másnap megérkező nagyvezér seregének. A török sereg (legkevesebb 40-50 ezer fő)⁴⁴ több kísérletet tett erőszakos folyamátételre a Murán, de ezeket Hohenlohe és Strozzi generális Muraközben állomásozó csapatai rendre visszaverték. Ezzel párhuzamosan a törökök lövegállásokat emeltek a Zrínyi-Újvárral szembeni, megszállt magaslatokon, s június 7-én megkezdődött a közelítőárok ásása, majd a következő napon a vár lövetése is, azaz a rendszeres ostromműveletek.⁴⁵ A török tüzérség jól kiépített ágyúsáncaiból egy korabeli feljegyzés szerint 6 öreg (azaz nagy) ostromágyúval és mintegy 60 sudár tarackkal lőtte a várat és a túlparti hídfőt, valamint a hidat.⁴⁶

9. kép

Zrínyi-Újvár ostroma, ismeretlen német mester rézkarca, 1665

Forrás: MNM TKCs 58.2476

⁴² Az ostrom előzményeiről *Perjés* 1989. 42–85.; *Perjés* 2002. 377–418. Az ostromot a saját és Domokos György kutatásai alapján tárgyaljuk. *Domokos–Hausner* 2008.; *Domokos* 2011.; *Domokos* 2012.; *Hausner* 2012.

⁴³ Walter Leslie vendvidéki (varasdi) generális is ezt javasolta 1661-ben, ez tehát katonai-szakmai szempontból elfogadható, bevett gyakorlatnak számított. *Domokos* 2012. 46.

⁴⁴ A Kanizsát felmentő török sereget a felderítők 40–60 ezer főre becsülték: ÖStA KA AFA 1664/6/4 fol. 892v., 893r. Zrínyi azonban ezt I. Lipótnak Bécsben, 1664. július 17-én benyújtott emlékiratában eltúlozottnak vélte. ZMÖM 1958. II. 369.

⁴⁵ Az ostrom eseményeiről *Esterházy* 1989. 162–167., 251–254.; *Perjés* 2002. 408–417.; *Domokos–Hausner* 2008. 252–264.

⁴⁶ *Nagy* 1877. 271–272.

Az események hírére Bécsben elhatározták a Montecuccoli által vezetett, Duna mentén operáló hadsereg átcsoportosítását a Murához. Montecuccoli június 4-én kapta meg I. Lipót parancsát, hogy induljon Zrínyi-Újvárra, és vegye át a szövetséges csapatok vezényletét. Az olasz hadvezér erről naplóban számolt be, amely szerint még indulás előtt feliratot intézett a császárhoz, amelyben kifejtette, hogy a várat szerinte nem lehet megvédeni. A bécsi udvar ennek ellenére úgy döntött, hogy ameddig lehetséges és észszerű, a várat tartani kell. Montecuccoli tehát nem kapott közvetlen parancsot a vár feladására, az uralkodó a tábornok és generálisai katonai szakértelmére bízta, hogy meddig védik az erődítményt.⁴⁷ Montecuccoli június 15-én érkezett meg a táborba, és naplója szerint június 17-én haditanácsot tartott, amelyen arról döntöttek, hogyan tarthatnák meg a várat a lehető legtovább. Ezen a megbeszélésen Montecuccoli mint fővezér határozott intézkedéseket hozott a védelem megszervezésére. Leváltotta a vár addigi parancsnokát, aki a birodalmi csapatok tisztje volt, s helyébe a neki minden bizonnyal inkább engedelmeskedő császári tisztek közül választott alkalmas személyt, a Strozzi-czredből Tasso alezredest. Ezzel egyidejűleg megszervezte a csapatok elosztását az amúgy meglehetősen hosszú fronton (Zrínyit és embereit is a Mura-vonal őrzésére rendelte), és naponta felváltatta a vár kimerült védőit.⁴⁸ Az erődben egy korabeli híradás szerint 1200 fő állomásozott, továbbá ugyanennyi készenlétben várakozott, hogy támogassa őket.⁴⁹

A 17-i haditanácsan azt is elhatározták, hogy minden lehetséges módon védekezni fognak „aknákkal, ellenaknákkal, tűzterekkel, keresztgerendákkal, fatörzstorlaszokkal, paliszádokkal, elásott bombákkal, kézigránatokkal, nagy gránátokkal, ellenütegekkel és hasonló hadművészeti fogásokkal”.⁵⁰

A vár végül is a Mura mögött álló főszereg támogatásával több mint 3 hétig föl tudta tartóztatni a többszörös túlerőben lévő törököket, akik csak nagy élő és anyagi veszteséggel, kemény harc árán tudták elfoglalni. Az írott és képi források, valamint évek óta folytatott saját helyszíni kutatásaink (és az itt talált leletek) egyöntetű tanúsága szerint a törökök a korabeli várharc teljes arzenálját bevetették Zrínyi-Újvár falai alatt. Közeli-árkok sűrű rendszerével vették körül a várat, aknákat fúrtak, jól kiépített, nagyméretű ágyúsáncokat emeltek, amelyek még a helyszínt az ostrom után bejárt Esterházy Pál csodálatát is kivívták. Végül június 27-én és 29-én ostromot indítottak a ravelin ellen. A védők a Montecuccoli által írt módokon a falakról és a túlpartról leadott, jól irányított tüzeléssel, ellenaknák fúrásával és robbantásával, a főszereg támogatta kiutésekkal valóban szívósan ellenálltak.⁵¹ A védők parancsnoka, Tasso alezredes június 29-én jelentette, hogy a vár védhetetlenül romos állapotba került, és a török már egészen a falak tövébe

⁴⁷ Nagy–Hausner 2011. 706–708., 725.

⁴⁸ Lásd Montecuccolinak a császárhoz írott összefoglaló jelentését: *Relazione*. ÖStA KA AFA 1664/13/29., valamint *Priorato* II. 1672. 410–416.; illetve: *Esterházy* 1989. 162–168., 250–257.

⁴⁹ ÖStA KA AFA 1664/6/39. fol. 961r.

⁵⁰ *Montecuccoli*: *Relazione*. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 7–8.

⁵¹ Egy pünkösdi napján (június 23.) berobbantott ellenakna több török árkot betemetett, ám a begyűjtést végző káplár is elpusztult. ÖStA KA AFA 1664/6/33. fol. 949r., 1664/6/ad 36 ½. fol. 955r-v. Ugyanott az eredetileg június 22-re tervezett, de az esőzések, majd egy átszökött katona esetleges árulása miatt többször elhalasztott kiutésról is esik szó. Egy június 27-én kelt jelentés a Kotoriba melletti rajtaütésről a török élelmiszer-szállítmányon, valamint egy másik az ostrom előrehaladtáról, amely szerint a törökök már csak 15 lépésnyire vannak árkaikkal a vár(fal)tól, és 5 üteget állítottak fel, erősen ágyúznak, bár kevés eredménnyel, viszont sok embert veszítettek: ÖStA KA AFA 1664/6/39 ½. fol. 961r.

jutott,⁵² amire Montecuccoli parancsára a „derék lövészszámokat aláhozták a várból” a Murán, és megkezdtek a vár aláaknázását. Június 30-án kora reggel azonban a török újabb ostromot indított, s harmadik kísérlete végül sikerrel járt a várak elfoglalására, s ezt követően az onnan támadó túlerő elől a demoralizálódott védősereg fejvesztve hagyta el a várat, anélkül, hogy fölrobbantották volna az elkészített aknákat. A június 30-i ostromban és a Mura-hídon való visszavonulás során mintegy 800 keresztény védő lelte halálát. Zrínyi-Újvárat tehát, Zrínyi véleményével szemben,⁵³ nem adták fel, hanem egyszerűen elfoglalták a törökök.

10. kép

Zrínyi-Újvár felrobbantása, ismeretlen német mester rézkarca, 1664

Forrás: OSZK App. H. 909

A vár elfoglalását követően az oszmán vezetés néhány napig bizonytalankodott. Július első napjaiban még megtartásáról gondolkodtak, és kijavítása is megkezdődött, de végül lerombolása mellett döntöttek,⁵⁴ amelyet július 7-én a keresztény védők által készített aknák segítségével véghez is vittek. A szemtanú Esterházy Pál leírása szerint ezt követően még puskaorral összegyűrt földdel betemették a vár árkát, kútját teletömtek keresztény holttestekkel s „az egész várat három nap alatt a hadsereg fáradhatatlan munkájával úgy tönkretették, hogy nyomát sem lehetett megtalálni, s nem lakott helynek, hanem inkább valami gondozatlan dombnak látványát nyújtotta. És így Zrínyi gróf roppant fáradozása

⁵² *Montecuccoli*: Relazione. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 9v-10r.; *Montecuccoli*: Relazione. ÖStA KA AFA 1664/7/1.

⁵³ Zrínyi Miklós I. Lipótnak, Bécs, 1664. július 17. ZMÖM 1958. II. 371–372., 595–597.

⁵⁴ Az ismeretlen magyar szemtanú július 1-jei naplőbejegyzése szerint: „Igen szorgalmasan építi a várat a török.” Nagy 1877. 274.; Evlia 1985. 591.

három nap alatt semmivé lett.”⁵⁵ Ráadásul, hogy többé ne okozzon gondot, az augusztus 10-én megkötött, az 1663–1664. évi háborút lezáró vasvári békébe belefoglalták, hogy az ellenségeskedést kirobbantó Zrínyi-Újvárat egyik fél sem építtetheti újjá, és nem láthatja el őrséggel.

---

⁵⁵ Esterházy 1989. 167.; Montecuccoli: Relazione. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 17.